

Mark Izrael i Ijan Hej. Etika istraživanja u društvenim naukama. 2012. Beograd: JP Službeni glasnik.

Službeni glasnik je, u okviru edicije "primenjena etika", objavio prevod knjige "Research ethics for social scientists" iz 2006. godine. Naučnici se konstantno susreću sa etičkim pitanjima, zavisnošću od odluka etičkih komiteta i rizicima koje nose istraživanja (sa ugroženim, manjinskim i vulnerabilnim grupama npr.) koja mogu da ugroze integritet, posao i sam život subjekata istraživanja ali i samih naučnika. Imajući to u vidu, Mark Izrael i Ijan Hej su se potrudili da približe etiku, kako laicima tako i društvenim naučnicima kojima je ova knjiga prvenstveno i namenjena. Samim tim, iako se etika i pitanje etičnog ponašanja često povezuju sa biomedicinskim i medicinskim naukama, knjiga može da bude veoma korisna i poučna i drugim društvenim naučnicima, uključujući i antropologe. Pored toga, knjiga je korisno štivo za sve koji rade sa ljudima zato što podseća da istraživanje nije važnije od čoveka što, tokom istraživanja, ume da se izgubi iz vida.

U prvom poglavlju, *Zašto uopšte da brinemo o etici*, Izrael i Hej podsećaju da, iako se podrazumeva da istraživači ne treba da nanose zlo svojim ispitanicima u praksi to nije uvek slučaj. Istraživači znaju da se ponašaju sebično sa malo ili nimalo obzira prema proučavanima niti da se zapitaju koje su posledice njihovog istraživanja po proučavanu grupu. Autori tvrde da "vodeći računa o etici i ponašajući se u skladu sa njom, mi promoviramo integritet istraživanja uopšte" (24).

U poglavlju, *Pristupi etici*, nudi se kratak pregled osnovnih teorija o etici. Ovo poglavlje služi kao platforma za razumevanje narednih poglavlja. Izrael i Hej pišu o tri glavna tipa teorija: konsekvencijalizam (teleološke teorije), nekonsekvencijalizam (deontološki pristupi) i etika vrline. Konsekvencijalističke teorije se fokusiraju na (dobre ili loše) posledice nekog postupka koje povratno određuju njegovu vrednost. Nekonsekvencijalističke teorije naglašavaju dužnosti, odnosno neophodnost da se čini ono što je ispravno bez obzira na posledice. Dok se ova dva tipa teorija usmeravaju na činove, etika vrline se odnosi na etičkog agenta, odnosno na moralni karakter donosioca etičkih odluka. Autori daju bliža objašnjenja o manje zastupljenim pristupima kao što su principijelizam, kazuistika, etički relativizam i etika brige.

U trećem poglavlju, *Kodeksi i principi*, iznosi se istorijski pregled formiranja, institucionalizacije i regulacije etičkih praksi koje imaju svoje utemeljenje u biomedicinskim naukama. Posle Drugog svetskog rata i otkrića nacističkih eksperimenata osetila se potreba da se regulišu biomedicinska i medicinska istraživanja dok se kasnije primetilo da je neophodno regulisati i druge nauke, odnosno naučnike. Najvažnija četiri etička dokumenta koja se, uglavnom, nadovezuju i dopunjuju su Nirnberški kodeks, Deklaracija iz Helsinkija, Izveštaj iz Belmonta i Međunarodne etičke smernice za biomedicinska istraživanja.

Nirnberški kodeks (1947) je nastao kao posledica otkrića surovih nacističkih eksperimenata i gubljenja poverenja u doktore i istraživače. Bavi se eksperimentalnim i neterapeutskim istraživanjima nad zdravim, odraslim, sposobnim i informisanim ljudima. Deklaracija iz Helsinskija Svetske medicinske asocijacije (1964) govori da je istraživač odgovoran za učesnike i da rizici istraživanja moraju biti opravdani poželjnim ishodom i poštovanjem učesnika. Izveštaj iz Belmonta (1979) Državne komisije za zaštitu ljudskih subjekata biomedicinskih i bihevioralnih istraživanja je uveo tri principa: poštovanje osoba, dobronamernost i pravednost. Međunarodne etičke smernice za biomedicinska istraživanja (1982) koje je skiciralo Veće međunarodnih organizacija medicinskih nauka (CIOMS) uzimaju u obzir kulturne religijske, geografske itd. razlike među subjektima istraživanja.

U poglavlju, *Regulacija etike*, Izrael i Hej se fokusiraju na nekoliko zemalja (Sjedinjene Države, Kanada, Australija, Novi Zeland, Ujedinjeno Kraljevstvo, Južnoafrička Republika, Norveška, Danska i Švedska) i govore o poreklu etičkih regulativa, regulaciji i ključnim dokumentima u tim državama.

U narednih pet poglavlja, autori usmeravaju pažnju na sadržaj regulisanja etičkih procedura koje umanjuju rizik od nanošenja štete ispitanicima iako, kako Izrael i Hej naglašavaju, istraživači nemaju uvek kontrolu nad svojim istraživanjem.

Peto poglavlje, *Informisani pristanak*, govori o obavezi dobijanja informisanog i dobrovoljnog pristanka od učesnika istraživanja čiju prirodu učesnici treba da razumeju. Da bi pristanak bio informisan istraživači treba da obezbede potencijalnim učesnicima informacije o svrsi, metodama, zahtevima, rizicima, neugodnostima, teškoćama i mogućim rezultatima istraživanja (92). Međutim, Izrael i Hej upozoravaju da u praksi ima mnogo primera prinude, kompromitovanja anonimnosti, obmane i da se vrlo često ne štite ispitanici već finansijeri.

Poverljivost prema istraživanima i pacijentima (u biomedicinskim naukama) je tema i naziv narednog poglavlja koje govori o situacijama kada čuvanje tajni nije jednostavno. Postoje dve osnovne mere čuvanja poverljivosti: predostrožnosti metodološke prirode (ne zabeležiti osnovne lične podatke ili ih ukloniti) i pravna zaštita (dobijanje zakonske zaštite podataka istraživača). Pošto praksa pokazuje da nije tako jednostavno sačuvati poverljive informacije (ponekad da bi se zajednica zaštitila od uništenja ili štete), jedno od rešenja je da istraživači ponude razgranatu poverljivost (podeliti poverene informacije unutar istraživačkog tima) ili ponuditi ograničene garancije poverljivosti (uzeti u obzir obavezu prema nekoj trećoj strani).

Činiti dobro i izbegavati da se naudi drugima iako se postavlja kao uobičajeno svojstvo istraživanja, biomedicinska i nacistička istraživanja su unele sumnju u dobronamernost istraživača, svrhu istraživanja i cilj pokrovitelja istraživanja. Stoga se u ovom poglavlju razmatra pitanje kako izbeći štetu i rizik

da se naudi drugima, kako činiti dobro i delovati za dobrobiti drugih i govori o tome kako da istraživač razvije strategije kojima će umanjiti rizike izazivanja fizičke, psihičke, društvene ili ekonomske štete učesnicima (152).

Dok je prethodnih nekoliko poglavlja govorilo o odnosu istraživača prema svojim subjektima, *Odnosi, integritet i etika brige* govori o odnosima prema kolegama i mogućim zloupotrebama u istraživanju kao što su: fabrikovanje (izmišljanje podataka ili slučajeva), falsifikovanje (namerno iskrivljavanje podataka) i plagiranje, odnosno kopiranje ideja, podataka ili reči bez priznavanja autorstva (156-157). Razmatra se i pitanje autorstva i mogućnost eksploatacija radova svojih kolega, problemi duplikata, suvišnih publikacija i radova koji sadrže iste podatke, pristrasnosti u recenzentskom procesu i mogućim sukobima zbog akademskih, ličnih, finansijskih i političkih interesa.

Poslednje, deveto poglavlje, *Između etičkog poštovanja i poštovanja propisa*, govori o etičnom postupanju i različitom reagovanju naučnika na probleme. Autori naglašavaju da ne treba prenagliti sa odbacivanjem različitih mogućnosti, da je neophodno identifikovati sve raspoložive opcije, uzeti u obzir kratkotrajne i dugoročne implikacije svake odluke, usaglasiti se sa regulativom i minimizovati štetu dobrim procedurama. Na kraju, Izreal i Hej zaključuju da "etično ponašanje nije isto što i podvrgavanje regulaciji" (192).

Pored primera o kojima raspravljaju Izrael i Hej u prethodnim poglavljima, *Prilog: Pristupi etici kroz primere iz prakse* predstavlja doprinos više istraživača u okviru koga debatuju na nekoliko ponuđenih etičkih problema. Istraživači, sa različitih univerziteta iz Australije, Kanade, SAD, Novog Zelanda, Ujedinjenog Kraljevstva, diskutuju na teme tri fiktivne studije slučaja (koje su konstruisali Izreal i Hej na osnovu stvarnih primera). Cilj priloga je da autori koji imaju iskustva sa etičkim komitetima, etičkim problemima i rizicima koje istraživanje može da nosi po grupu, na praktične načine ponude rešenja za konstruisane probleme. Međutim, čini mi se da prilog više kviri nego što doprinosi kvalitetu knjige s obzirom na neodrživost ideje "šta bi bilo kad bi bilo". Iako se vežba kritičko razmišljanje i primena etike na primerima, ipak prilog ostaje na nivou teorijske vežbe.

Uprkos, po mom mišljenju nepotrebnosti i neodrživosti priloga, gledano u celosti, knjiga je pisana jednostavno i sa puno primera što je čini interesantnom i pristupačnom a, s obzirom na tematiku, mogla bi da postane deo nastavnog plana o metodologiji u društvenim naukama. S tim u vezi, pogotovo peto, šesto i osmo poglavlje mogu da služe kako početnicima u terenskom istraživanju i studentima, tako i iskusnim istraživačima s obzirom na to da rad s ljudima uvek nosi nove izazove i nova (etička) pitanja.

Marija Krstić